

Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh'ın Mezhep Siyaseti

Araştırma makalesi • Research article

Suat KAYMAK*

Atıf: Kaymak, Suat. "Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh'ın Mezhep Siyaseti." *Milel ve Nihal* 20 sy. 2 (2023): 225-251. <https://doi.org/10.17131/milel.1389874>

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Öz: 334/945 yılından itibaren Şîî Büveyhîlerin tahakkümüne giren Abbâsîlerin siyasî, askerî, idarî vs. pek çok yönden yetki ve gücü elinden alınmıştır. Bağdâd'da hilâfet sarayına sıkışan Abbâsîler dünyevî işlerden uzak, Büveyhî idaresi altında tamamen sembolik hâle gelmiştir. Abbâsîler, Halife el-Kâdir Billâh dönemine kadar Büveyhî idaresine herhangi bir reaksiyon gösterememiş, ancak el-Kâdir ile Şîî idaresinden kurtulma çabaları başlamıştır. Şüphesiz bunda Büveyhî idaresinin zayıflamasının etkisi vardı. Siyasî gücün zayıflaması hem Büveyhîler arasında iktidar mücadelelerine hem de Bağdâd'da iç karışıklıklara sebep olmuştur. Büveyhîlerin içerisinde bulunduğu kaos ortamından istifade eden el-Kâdir, kendisinin fiilî olarak dayanak noktaları olan hutbe okutma ve sikkelerde isminin zikredilmesine büyük önem vermiştir. Özellikle Sultan Gazneli Mahmûd'un hutbe okutması ve sikkelerde ismine yer vermesiyle halife, Büveyhîlere karşı ciddi bir dayanağa sahip olmuştur. el-Kâdir'in söz konusu siyaseti, oğlu ve halefi el-Kâ'im Biemrillâh tarafından da sürdürülecektir. Nitekim oğlunun döneminde Abbâsîler, Büveyhî tahakkümünden kurtulmuşlardır. Bu bağlamda el-Kâdir, Abbâsîleri canlandıran isimlerden biri olmuştur. Abbâsîlerin XI. yüzyıldaki Şîî karşıtı politikası ve sonrasında Sünnî politikasının belirlenmesinde el-Kâdir'in önemli rolü bulunmaktadır. Çalışmada öncelikle el-Kâdir'in mezhebî kimliği üzerinde durulacaktır. Ardından halifenin Fâtımîler ile Büveyhîler karşı tutumundan hareketle Şîa karşıtı siyaseti, Mu'tezilîlere yönelik politikaları ve son olarak Sünnîlerle münasebetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: el-Kâdir Billâh, Abbâsîler, Fâtımîler, Büveyhîler, Mezhep Siyaseti, Şîî, Sünnî, Mu'tezilî.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi [<https://ror.org/03dcvf827>], Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye / Asst. Prof., İstanbul Beykent University, Faculty of Arts-Sciences, Department of History, İstanbul, Türkiye [suat-kaymak@beykent.edu.tr], ORCID: 0000-0001-6804-6839.

Sectarian Politics of Abbāsīd Caliph al-Kādir Bi'llāh

Citation: Kaymak, Suat. "Sectarian Politics of Abbāsīd Caliph al-Kādir Bi'llāh." *Milel ve Nihal* 20 no. 2 (2023): 225-251. <https://doi.org/10.17131/milel.1389874>

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Abstract: The Abbāsīds, who came under the domination of the Shi'ite Buwayhids as of 334/945, were deprived of their authority and power in many aspects such as political, military, administrative, etc. The Abbāsīds, confined to the caliphate palace in Baghdād, became distant from worldly affairs and became completely symbolic under the Buwayhids rule. The Abbāsīds could not react to the Buwayhid rule until the reign of Caliph al-Kādir Bi'llāh, but with al-Kādir, efforts to get rid of the Shi'ite rule began. Undoubtedly, the weakening of the Buwayhid administration had an effect on this. The weakening of the political power caused both power struggles among the Buwayhids and internal disturbances in Baghdād. al-Kādir, who took advantage of the chaotic atmosphere in which the Buwayhids found themselves in, attached great importance to the recitation of khutbahs and the mention of his name on coins, which were his de facto bases. Especially with Sultan Mahmūd of Ghazni's khutba recitation and the mention of his name on the coins, the caliph had a serious basis against the Buwayhids. al-Kādir's policy would be continued by his son and successor al-Kā'im bi-Amr Allāh. As a matter of fact, the Abbāsīds were freed from the domination of the Buwayhids during his reign. In this context, al-Kādir was one of the names that revitalized the Abbāsīds. al-Kādir played an important role in determining the anti-Shi'ite policy of the Abbāsīds in the eleventh century and the Sunnī policy thereafter. This study will first focus on al-Kādir's sectarian identity. Then, the caliph's anti-Shi'a policy based on his attitude towards the Fātimids and the Buwayhids, his policies towards the Mu'tazilites, and finally his relations with the Sunnites will be analyzed.

Keywords: al-Kādir Bi'llāh, Abbāsīds, Fātimids, Buwayhids, Sectarian Politics, Shi'ite, Sunnī, Mu'tazila.

Giriş

334/945 yılından itibaren Şii Büveyhîlerin tahakkümüne giren Abbāsîlerin siyasî, askerî, idarî vs. pek çok yönden yetki ve gücü elinden alınmıştır. Bağdād'da hilâfet sarayına sıkışan Abbāsîler dünyevî işlerden uzak, Büveyhî idaresi altında tamamen sembolik hâle gelmiştir. Abbāsîler, Halife el-Kâdir Billâh dönemine kadar Büveyhî idaresine herhangi bir reaksiyon gösterememiştir. Ancak el-Kâdir ile Şii idaresinden kurtulma çabaları başlamıştır. Şüphesiz bunda Büveyhî idaresinin zayıflamasının etkisi vardı. Siyasî gücün zayıflaması hem Büveyhîler arasında iktidar mücadelelerine hem de Bağdād'da iç karışıklıklara sebebiyet vermekteydi. Büveyhîlerin içerisinde bulunduğu kaos ortamından istifade eden el-Kâdir, kendisinin fiilî olarak dayanak noktaları olan hutbe okutma ve sikkelerde isminin zikredilmesine büyük önem vermektedir. Özellikle Sultan Gazneli Mahmūd'un hutbe okutması ve sikkelerde ismine

yer vermesiyle halife, Büveyhîlere karşı ciddi bir dayanağa sahip olmuştur.¹ el-Kâdir'in söz konusu siyaseti, oğlu ve halefi el-Kâ'im Bi-emrillâh tarafından da sürdürülecektir. Nitekim oğlunun döneminde Abbâsîler, Büveyhî tahakkümünden kurtulmuşlardır. Bu bağlamda el-Kâdir, Abbâsîleri canlandıran isimlerden biri olmuştur.

Abbâsî halifelerinin Şîî karşıtı politikalarında hutbe okutma ve sikkelerde isim yazdırma çabaları önemli bir yer tutmaktadır. Zira Abbâsî-Fâtımî çekişmesi XI. yüzyılda askerî mücadeleden ziyade, işaret edilen iki husus etrafında gelişmiştir. Her iki hilâfet makamı da bu dönemde İran, Mâverâünnehir, Suriye, Kuzey Afrika, Yemen ve Hicâz'da hüküm süren muhtelif devlet ve hanedanlar ile münasebetler kurarak kendileri adlarına hutbe okutmaları ve sikkelerde isimlerini zikretmeleri için girişimlerde bulunmuşlardır. Netice itibarıyla ele alınan dönemde söz konusu faaliyetler çerçevesinde vuku bulan siyasî olaylardan hareketle Abbâsîlerin Şîî karşıtı politikasını açıklayabilmek mümkündür.

Abbâsîlerin XI. yüzyıldaki Şîî karşıtı politikası ve sonrasındaki Sünnî politikasının belirlenmesinde el-Kâdir Billâh'ın önemli rolü bulunmaktadır. Bu çalışmada mezkûr halifenin mezhebî kimliği, Şîîler ile Sünnîlere yönelik siyaseti üzerinde durularak Abbâsîlerin Büveyhî tahakkümünden kurtuluşuna giden tarihsel arka planına değinilecektir. Çalışmada öncelikle el-Kâdir'in mezhebî kimliği üzerinde durulacaktır. Ardından halifenin Fâtımîler ile Büveyhîler karşı tutumundan hareketle Şîa karşıtı siyaseti, yine kaleme aldığı esere binaen Mu'tezilîlere yönelik politikaları ve son olarak Sünnîlerle münasebetleri incelenecektir.

1. el-Kâdir Billâh'ın Mezhebî Kimliği

el-Kâdir Billâh'ın (381-422/991-1031) mezhebî kimliğine dair kaynaklarda -Selefi olduğuna dair bilgi dışında- net malumat bulunmamaktadır. Ancak birtakım faaliyetlerinden bu konuda fikir elde etmek mümkündür. Öncelikle Şâfiî mezhebine ait bazı tabakât kitaplarında el-Kâdir'in biyografisinin yer aldığını² ve halife olmadan

¹ Bu konuda bk. Bahattin Kök, "Gazneli Mahmut'la Abbasî Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler", *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 117-126.

² İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necib (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), I/324-325; es-Subkî, *Tabakâtü's-*

önce 'Âlem ismiyle tanınan Şâfiî fakih Ebû Bişr Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den (öl. 385/995)³ Şâfiî fıkhu tahsil ettiği⁴ görülmektedir. es-Süyûtî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin tabakâtında⁵ Şâfiî fakihler arasında el-Kâdir'in ismini zikredip onun biyografisine yer verdiğini ve bunun dahi yeterli olduğunu ifade ederek⁶, esasen es-Süyûtî'nin Şâfiî mezhebine mensubiyeti⁷ dikkate alınırca müellifin hem el-Kâdir'in Şâfiî olduğunu belirtmek istediği hem de onun dönemin önde gelen fakihlerinden biri olduğunu göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında el-Kâdir'in Şâfiî mezhebine mensup olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak Şâfiî tabakâtlarında yer alması ve Şâfiî fıkhu tahsil etmesi, onun mezkûr mezhebe bağlı olduğuna yeterli bir işaret sayılamayabilir. Zira el-Kâdir tarafından kaleme alınan *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (İtikâdü'l-Kâdirî)*⁸ isimli

Şâfi'iyyeti'l-kübrâ, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964), IV/5-6; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Abdülhafîz Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2004), I/365.

³ Hakkında bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), VI/261-262. es-Subkî, Ebû Bişr'in sadece ismini vermektedir. Eserin nâşirlerinin notunda ise Halife el-Kâ'im Billâh'ın (doğrusu el-Kâ'im Biemrillâh) ondan ders aldığı zikredilmektedir (*Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, III/54, n.3). Fakat bu hatalıdır. Zira Şâfiî âlim, el-Kâ'im Biemrillâh doğmadan önce vefat etmiştir.

⁴ Ebû Ali el-Muhassin et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhâru'l-müzâkere*, thk. Abbûd eş-Şalecî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995²), V/231; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, VI/262; Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 1981²), 123; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, I/325; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, IV/5; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I/365; es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, thk. Muhammed Gassân Nasûh Azkûl Hüseyinî (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 2013²), 634, 641.

⁵ Bk. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, I/324-325.

⁶ es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 641.

⁷ Halit Özman, "Süyûtî", *DİA*, c. XXXVIII (2010), 189.

⁸ Hakkında bilgi ve tercümesi için bk. Zübeyir Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları ve *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)*", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017), 84-110; Betül Yurtalan, *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 88-127. Mustafa Sabri Küçükkaşçı, söz konusu eserin el-Kâdir'e nispet edildiğini, bunun dışında halife divânlarında oluşturulan ve tamamen itikâdî konular hakkında kaleme alınmış bazı eserlerin de ona nispet edildiğini belirtmektedir ("Kâdir-Billâh", *DİA*, c. XXIV (2001), 127). Muhammed b. el-Muhtar eş-Şankıtî, el-Kâdir Billâh'ın itikâd genelgesi yayımlayan ilk halife olduğunu belirtmektedir (*Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şii İlişkileri*, çev. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016²), 90).

eserin Ehl-i Hadîs mezhebine göre yani Selef akidesinin temel prensipleri ile Hanbelî mezhebinin bazı esaslarına göre hazırlandığı bilinmektedir.⁹ Ayrıca İbn Kesîr, onun itikâdda Selefî olduğunu zikretmektedir.¹⁰ Genellikle onun temiz itikâdlı olduğu belirtilmekle birlikte Sıbt İbnü'l-Cevzî, “meşhur/yaygın mezhep” üzere olduğunu aktarmakta, fakat bunun hangi mezhep olduğunu bildirmemektedir.¹¹ *er-Risâletü'l-Kâdiriyye* isimli eserden hareketle de el-Kâdir'in Hanbelî-Selefî inancında olduğu söylenebilir. Sünnî olduğu kesin olmakla birlikte hilâfeti öncesinde Şâfiî olabileceği, hilâfeti sırasında mezhebî düşüncesinde bir değişiklik olduğu düşünülebilir. Onun hilâfeti sırasında Hanbelî-Selefî inancında görünmesinde Şiî karşıtı politikalarının da etkisi olmalıdır. Nitekim Büveyhî iktidarına ve Şiîlere karşı en sert muhalefetin Hanbelî-Selefî inancındaki kesimden geldiği bilinmektedir. Bu doğrultuda Abbâsîlerin iktidarı tekrar elde edebilmesi için el-Kâdir'in de onların desteğini almak amacıyla ya mezhep değişikliği yapabileceği ya da siyaseten söz konusu mezhebe tâbi olabileceği ihtimali bulunmaktadır.¹² Diğer taraftan el-Kâdir Billâh'ın Hanbelî-Selefî çizgisinde olduğuna dair bir diğer işaret de Ebû Ya'lâ el-Ferrâ tarafından Eş'arî kelâmcı İbn Fûrek'in *Müşkilü'l-hadîs* isimli eserine reddiye olarak kaleme alınan *İbtâlü't-te'vilât li-ahbâri's-sıfât* isimli eseri beğenmesidir.¹³ Hanbelî-Eş'arî çekişmesi düşünüldüğünde bu da halifenin Hanbelî-Selefî olduğuna dair işaretlerden olabilir.

2. el-Kâdir Billâh'ın Şîa'ya Yönelik Siyaseti

el-Kâdir, dönemin iki önemli Şiî gücü olan Fâtımîler ile Büveyhîlere karşı bir siyaset yürütmekteydi. Yukarıda değinildiği üzere o, bunu

⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, XIV, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 354; Adem Arıkan, “Nizâmülmülk'ün Eş'arîlere Destekleri ve Diğer Sünnîlerle İlişkileri”, *İslâmî İlimler Dergisi* 6/6 (2011), 42.

¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998), XV/637; çev. *Büyük el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), XII/112.

¹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-â'yân*, thk. Muhammed Enes el-Hinn - Kâmil Muhammed el-Herrât (Dımaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013), XVIII/378.

¹² el-Kâdir Billâh'ın Abbâsîlerin Hanbelî yanlısı politikaları için bk. Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadî Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 185-222.

¹³ Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Ya'lâ el-Ferrâ. Kelâm”, *DİA*, c. X (1994), 256.

da hâkimiyet alâmetlerinden hutbe ve sikke üzerinden yapmaktaydı. Halife kendi meşruiyetini sağlamak amacıyla her iki sembole de oldukça önem vermiştir.

2.1. Fâtımîlere Karşı Tutumu

Büveyhî idaresinde tüm alanlarda etkileri kırılan Abbâsîler, el-Kâdir Billâh ile bir uyanış sürecine girmiştir. Halife özellikle kendi adına hutbe okutulmasına ve sikkelerde isminin yer almasına önem vermiştir. Ancak bu husustaki en büyük rakibi Fâtımîler olmuştur. Zira onlar da kendi siyâsî nüfuzlarını yaymak adına faaliyet içerisindediler. El-Kâdir'in hilâfete makamına geçtiği dönemde Mekke'de Fâtımîler adına hutbe okutuluyordu. el-Kâdir, Mekke'de kendi adına hutbe okutulması için birkaç defa girişimde bulunarak çeşitli sözler vermişse de Mekke şerifi Ebü'l-Fütûh'u ikna edememiş ve hutbe Fâtımîler adına okunmaya devam etmiştir¹⁴. Öte yandan Zîlkade 382/Aralık 992-Ocak 993'te Yemâme¹⁵, Bahreyn ve Kûfe'de muhtemelen Fâtımîler adına okunan hutbeye son veren Sâhibü'l-Useyfir el-A'râbî, Halife el-Kâdir adına hutbe okutmuştur.¹⁶

Bu dönemde el-Kâdir Billâh, Fâtımîlerin nüfuz alanlarını Suriye hatta Irak'a kadar yaymış olan el-Hâkim Biemrillâh (996-1021)'a karşı güç elde etme yarışına girmişti. 401/1010 yılında el-Hâkim Biemrillâh, Ukaylî emîri Karvâş (Kırvâş) b. Mukalled'e elçileri vasıtasıyla yolladığı hediye ve mektupla kendisine biat etmesini ve adına hutbe okutmasını istemesi üzerine, Karvâş Mûsul başta olmak üzere Enbâr¹⁷, Kasru İbn Hübeyre¹⁸, Medâin¹⁹ ve Kûfe'de Fâtımîlerin

¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/439-440, 453, 466, 476, 516, 526; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XI/524-525, 532, 540, 548; XII/37, 42; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", 127.

¹⁵ Arap yarımadasının orta kesiminde tarihî bir bölge ve günümüzde de bir yerleşim merkezidir (Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *DİA*, c. XLIII (2013), 399).

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/444; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XI/527.

¹⁷ Bağdâd'da 10 fersah (yaklaşık 60 km) uzaklıktaki tarihî bir şehir (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), I/257).

¹⁸ Kasr ismiyle de bilinen bu yer, X. yüzyılda Bağdâd ile Kûfe arasındaki en büyük bir kasabadır (Guy Le Strange, *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya): İslâm Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, çev. Adnan Eskikurt - Cengiz Tomar (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 107). Ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, IV/365.

¹⁹ Medâin, Bağdâd'ın yaklaşık 30 km güneydoğusunda Dicle Nehri'nin her iki yakasında Partlar ve Sâsânîler döneminde karşılıklı kurulan yedi ayrı şehirden müteşekkildir (Casim Avcı, "Medâin", *DİA*, c. XXVIII (2003), 289).

adına hutbe²⁰ okutmaya başlamıştır (4 Muharrem 401/18 Ağustos 1010). Bunun üzerine el-Kâdir de Kâdî Ebû Bekr el-Bâkillânî'yi Büveyhî emîri Bahâü'd-devle'ye gönderip duruma müdahale etmesini istemek zorunda kalmıştır. Bahâü'd-devle de Amîdü'l-cüyûş Ebû Ali Hasan b. Ebû Ca'fer'i, bu uygulamasından geri döndürmek amacıyla Karvâş'a karşı görevlendirmiştir. Amîdü'l-cüyûş yola çıktığında tehlikeyi önceden fark ettiği anlaşılan Karvâş evvelâ özür dilemiş, sonrasında da el-Hâkim Biemrillâh adına okuttuğu hutbeyi sona erdirip yeniden el-Kâdir adına okutmaya başlamıştır.²¹ Burada dikkat çeken husus, Büveyhîlerin, el-Kâdir'i destekleyici yönde hareket etmesidir. Burada Fâtımî-Büveyhî düşmanlığının²² daha öncesine dayandığı dikkate alındığında, Büveyhîlerin Şîî hilâfetten yana tavır aldıklarında kendi iktidarlarını tümüyle kaybedeceklerini çok iyi bildiklerinden Abbâsî hilâfetini tamamen ortadan kaldırmak yerine tüm yetkilerini ellerinden alarak hanedanı muhafaza etmeyi

²⁰ Hutbe için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/74-76; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/186-188.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/74, 77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 2012), VII/571-572; çev. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), IX/180-181; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/186, 188-189; Alâ'ü'd-dîn Atâ Melik el-Cüveynî, *Târîh-i cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK, 2013), 540; Ebü'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK, 1999³), I/281; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebî'l-Fidâ: el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyûb (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), I/487; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve câmi'ü'l-gurer*, thk. Selâhaddin el-Müneccid (Kahire: Otto Harrassowitz), 1961, VI/283; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1993), XXVIII/5-7; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî: Tetimmetü'l-muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), I/312; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/532; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/47; Küçükkaşçı, "Kâdir-Billâh", 127; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Ankara: TTK, 2018, 282; Michael Brett, *Fâtımî İmparatorluğu: Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, çev. Fatih Yücel, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, 208.

²² Her ikisi de Şîî olan Fâtımîler ile Büveyhîler arasında siyaseten bir düşmanlık mevcuttu. Nitekim Fâtımîlerin Mısır'a hâkim olmaları (358/969) ve sonra Suriye'ye yönelmeleri, Büveyhî emîri Adudüddeve'yi (949-983) endişelendirmiş, onların yayılımını kendi menfaatleri açısından tehlikeli görmüştür. Bu doğrultuda Adudüddeve, Fâtımîlere karşı mücadeleye girişmiş, Mısır'ı ele geçirme planı yapmıştır. Fâtımî-Büveyhî ilişkileri için bk. Ahmet Güner, *Büveyhîler'den Adudu'd-devle ve Dönemi (338-372/949-983)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 97-105; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 244-246; Cihan Gençtürk, *Büveyhîler (934-1056)*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2022, 59-61.

uygun gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Ortaçağ hâkimiyet telakisi gereği hem meşruiyetlerini hem de halk üzerindeki otoritelerini sağlayabilmek için bir halifenin de onayı almaları gerekmektedir. Her ne kadar Büveyhîler, Bağdâd'a hâkim olduktan sonra Zeydî-Şîî bir hilâfet kurma girişiminde²³ bulunsalar da meşruiyetlerini kaybetmemek adına Şîî hilâfet düşüncesinden vazgeçmişlerdir. Bu bağlamda kendileri için Abbâsî hilâfetinin yerinde kalmasının daha uygun olduğunun farkındaydılar.

Karvâş'ın Fâtımîler adına hutbe okutma hadisesinin ertesi yılı, el-Kâdir Billâh'a oldukça yakın isimlerden biri olan Şîî âlim Şerîf er-Radî'nin bir kasidesinde²⁴ Fâtımî halifesi el-Hâkim Biemrillâh'ın yanında olmayı temenni ettiği iddia edilmiştir. el-Kâdir, er-Radî'ye nispet edilen kasideyi duyunca rahatsız olmuş ve Ebû Bekr el-Bâkillânî'yi er-Radî'nin babası Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin el-Mûsevî'ye gönderip oğlunu kınadığını bildirmiştir. el-Mûsevî de oğluna kasideyi yazıp yazmadığını sormuş, er-Radî ise iddia edilen kasideyi kaleme almadığını belirtmiştir.²⁵ Ancak pek ikna olmadığı anlaşılan halife, er-Radî başta olmak üzere muhtelif mezheplerden birçok âlimin davet edildiği bir toplantı tertip etmiştir. Halife, bu

²³ Büveyhî idaresinde halkın genelinin Sünnî olması, Sâmânîler başta olmak üzere Sünnî devletlerin tesiri ve Büveyhî ordusunda Sünnî Türklerin bulunması gibi nedenlerden dolayı kurulacak Şîî bir hilâfetinin Büveyhî iktidarının geleceğini olumsuz etkileyeceği düşüncesinden kaynaklı Şîî hilâfet fikrinden vazgeçilmiştir (Ahmet Güner, "Muizzüddeve", *DİA*, c. XXXI, 99). Büveyhî emiri Muizzüddeve Ahmed (945-967)'in bu girişimi hakkında detaylı bilgi için bk. Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şîîlik*, Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003, 107-116; Khanoglan Hacıyev, *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 73-95.

²⁴ İbn Kesîr'in aktardığı şiir şu şekildedir: "Mısır'da Alevî bir halife varken / Ben düşman toprağında zillet elbisesi giyiyorum. / Onun babası benim babam, onun efendisi de benim efendimdir. / Uzak diyarlarsa bana zulmedip beni bitirdiler." (*Büyük İslâm Tarihi*, XII/69). Şiirin Arapça orijinali için bk. *el-Bidâye*, XV/567-568.

²⁵ İbn Kesîr'in aktardığına göre Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin el-Mûsevî oğluna bir daha bu kasideyi okumasını emretmiş ve bunu kaleme almışsa da el-Hâkim Biemrillâh'ın soysuz olduğunu belirten şiirler yazmasını istemiştir. Ancak er-Radî ise babasının isteğini yerine getirmesinin olumsuz sonuçlara sebep olacağını düşündüğünden Fâtımîleri eleştiren şiirler kaleme almamıştır (*el-Bidâye*, XV/568; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/69-70).

toplantıda er-Radî'ye Abbâsî hilâfetinden niçin rahatsız olduğu ve nefretinin sebebini sormak istemiştir.²⁶

el-Kâdir, söz konusu toplantıyı Rebûlâhir 402/Kasım 1011'de pek çok Sünnî ve Şîî âlimin katılımıyla hilâfet dîvânında (*dîvânü'l-hilâfe*) düzenlemiştir. Şerîf er-Radî'nin babası Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin el-Mûsevî ve kardeşi Şerîf el-Murtazâ da bu toplantıya davet edilmişlerdir. Burada el-Kâdir, er-Radî'nin kaleme aldığı iddia edilen şiiri açıklayarak sonrasında el-Mûsevî'ye hitaben şunları söyler:

Oğlun Muhammed'e de ki, biz onun hangi işini önemsemedik, bizden ne zulüm gördü, memleketimizde hangi zulme ducâr oldu, Sahibu Mısır [Fâtımîler] ona ne (iyilik) yaptı? Şayet onun yanına gitse bizim yaptığımızdan daha çok şey mi yapar onun için? Biz ona nakîblik, mezâlim ve hac emirliğini verip onu Hicaz'a vekil yapmadık mı? Mısır'ın sahibi ona daha çok şey mi sağlayabilir ki, zannetmiyorum. Ona sadece Mısır Tâlibilerinin nakîbliğini verebilirler.²⁷

el-Mûsevî, halifenin sözlerine karşılık oğlunun söz konusu şiiri yazmadığını, belki de düşmanlarının mezkûr şiiri ona nispet etmiş olabileceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine el-Kâdir de el-Mûsevî ve er-Radî'den Fâtımîlerin Hz. Fâtma'nın soyundan gelmediklerini bildiren birer yazı yazmalarını talep etmiştir. Netice itibarıyla bu toplantıda Fâtımîlerin Hz. Fâtma'nın soyundan olduklarını iddia ettikleri şecereleri de incelenmiş ve sahil olmadığı yönünde bir karar²⁸ alınmıştır. Ardından da bu karar, Sünnî ve Şîî birçok âlimin

²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/567-568; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/69-70; Hikmet Gültekin, "Şîî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2016), 138.

²⁷ Gültekin, "Şîî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", 138.

²⁸ Toplantıda alınan kararlar şöyledir: Onlar, Fâtımî değil, Mecûsî inancında Deysân b. Sa'îd el-Hürremî'nin soyundandırlar. Dönemin Fâtımî halifesi el-Hâkim'in asıl adı Mansûr b. Nizâr b. Ma'ad b. İsmail b. Abdurrahman b. Sa'îd'dir, "el-Hâkim" ise onun lakabıdır. Onlar, ilk olarak Mağrib'e gidip burada "Ubeydullâh" ismiyle ve "Mehdî" lakabıyla faaliyetler gösterdiler. Selefleri Hâricî propagandasıydı. Mağrib'de Hz. Fâtma'nın soyundan olduklarını iddia ettiler. Aslında onların Hz. Fâtma ve Hz. Ali ile hiçbir bağlantıları yoktur. Hz. Ali ve Hz. Fâtma, onların batıl iddialarından münezzehtir ve uzaktırlar. Hatta Hz. Ali'nin soyundan gelen hiçbir aileyi tanımazlar. Tüm iddiaları asılsız ve yalandır. Onları yalancı Hâricî olarak tanımlamak gerekir. Batıl ve asılsız inkârları Mekke ve Medîne'de yaygın olarak bilinir. el-Hâkim Biemrillâh ve ataları kâfir, fâsık,

onayıyla kâdılarının huzurunda tescil edilmiştir. Söz konusu karar âlimler, kâdılar, eşrâf, fakihler, muhaddisler ve ileri gelen kişiler olmak üzere pek çok kişi tarafından tasdik edilmiştir. Kaynaklarda bunlardan bazılarının isimleri aktarılmaktadır. Buna göre Şîîlerden Şerîf el-Murtazâ, İbnü'l-Bethâvî el-Alevî, İbnü'l-Ezrak el-Mûsevî, Ebû Tâhir b. Ebû't-Tayyib, ez-Zekî Ebû Ya'lâ Ömer b. Muhammed (Muhammed b. Muhammed b. Ömer), kâdı ve ulemâdan İbnü'l-Ekfânî, İbnü'l-Herezî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Ebîverdî (es-Sûrî), fakihlerden Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed el-Keşfulî, Ebü'l-Hüseyin el-Kudûrî, Ebû Abdullah es-Saymerî, Ebû Abdullah el-Beyzâvî, Ebü'l-Fazl en-Nesevî, Ebû Ali el-Hasan b. el-Hüseyin el-Hemedânî, Ebû Abdullah b. en-Nu'mân ve şahitlerden Ebü'l-Kâsım et-Tenûhî gibi şahıslar onay veren isimlerdendi.²⁹

Bazı kaynaklarda³⁰ Şerîf er-Radî'nin de korktuğu için belgeyi tasdik ettiği belirtilmektedir. Ancak bir başka rivayete göre onun toplantıya katılmadığı ve daha sonra kendisine bildirilen kararı onaylaması istenildiğinde bundan imtina ettiği aktarılmaktadır. er-Râdî, babası tarafından imzalanmaya zorlanmasına rağmen

fâcir, dinsiz, zındık, İslâm'ı inkâr eden, İslâm'ı hükümlerini uygulamayan, Mecûsî ve Seneviyye'ye meyilli kimselerdir. İslâmî hadleri uygulamayıp tenasül organlarını nikâh akdi olmaksızın mubah kılan, içkiyi helal sayıp kan akıtan, peygamberlere söven, Selef-i Salihini lânetleyen, rablık iddiasında bulunan kişilerdir (İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/82-83; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/199-200; Alâ'ü'd-dîn Atâ Melik el-Cüveynî, *Târîh-i cihângüşâ*, 540-541; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/11-12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/537-538; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/50-51).

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/82-83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/585; çev. *İslâm Tarihi*, IX/190; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/199-200; Alâ'ü'd-dîn Atâ Melik el-Cüveynî, *Târîh-i cihângüşâ*, 533, 540-541; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I/490-491; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/11-12; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I/314-315; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/538-539; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/51; eş-Şankatî, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, 91; Gültekin, "Şii Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", 138.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/585; çev. *İslâm Tarihi*, IX/190; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/200; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/538-539; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/51.

Fâtımîlerden çekindiği için kararı onaylamaya yanaşmamıştır. Nihayetinde de el-Kâdir Billâh tarafından Alevîlerin nakîbliği görevinden alınmıştır.³¹

Muhtemelen bu toplantıdan sonra Mâlikî-Eş'arî âlim Ebû Bekr el-Bâkillânî tarafından Fâtımîlerin Ehl-i Beyt soyundan olmadıklarının ispatlanmaya çalışıldığı *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr*³² isimli bir eser kaleme alınmıştır. Kaynaklarda eserin muhtevasına dair şu bilgi aktarılmaktadır: "... rezalet ve kötülüklerini açıklamış, kalplerinde gizledikleri çirkinlikleri ve kötü sözlerini açığa vurmuştur. Kâdî el-Bâkillânî bunlardan bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: 'Onlar Râfizîliklerini açığa vuran ama halis küfürlerini içlerinde saklayan bir topluluktur' ...".³³ Bu eserin, propaganda faaliyetlerini genişleten Bağdâd'da kadar Bâtınîlerin görüşlerini çürütmek amacıyla kaleme alındığı da belirtilmektedir.³⁴

el-Kâdir, zikredildiği şekilde bir yandan Bağdâd'da Şîî karşıtı mücadele yürütürken dışarıdan da güçlü bir desteğe sahipti. Nitekim Sünnî siyasetinin en büyük destekçisi Sultan Gazneli Mahmûd idi. Gaznelilerin çağdaşları Sâmânîler ise el-Kâdir yerine bir süre daha sâbık Halife et-Tâî' Lillâh (974-991) adına hutbe okutmaya devam etmişlerdi³⁵. Gazneli Mahmûd, el-Kâdir adına hutbe okutmuş

³¹ Süleyman Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2004), 229; Gültekin, "Şîî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", 139.

³² Eserin adı, Kâdî İyâz tarafından *Keşfü'l-esrâr fi'r-red 'ale'l-Bâtıniyye* olarak verilmektedir (Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik*, thk. Sa'îd Ahmed A'râb (Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-uûnü'l-İslâmiyye, 1982), VII/70). Ayrıca *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr fi'r-red 'ale'l-Bâtıniyye* şeklinde de aktarılmaktadır (Şerafettin Gölcük, "Bâkillânî", *DİA*, c. IV (1991), 531).

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/539-540; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/52. Râfizî, önceleri Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'ye bağlı iken, ondan ayrılan ilk İmâmîlere verilen bir isimdir. Fakat daha sonra bütün Şîî fırkalar ile Şîî unsurları taşıyan bir kısım Bâtınî gruplara verilen bir isme dönüşmüştür (Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, 448-449).

³⁴ Gölcük, "Bâkillânî", 531.

³⁵ Örneğin, Gazneli Mahmûd, 389/999 yılında Horâsân'ı Sâmânîlerin elinden alınca, et-Tâî' Lillâh adına okutulan hutbeye son verip el-Kâdir Billâh adına okutmaya başlamıştır. Sonrasında bunu müjdeleyen bir mektubu el-Kâdir'e göndermiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/503; çev. *İslâm Tarihi*, IX/122; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/116; Gülhan Duygun Yaman, *et-Tâî'-Lillâh ve Büveyhîler*,

ve sikke bastırmıştır. Bağdâd'a da bir elçi yollayarak bunun haberini vermesi üzerine halife çok sevinmiştir. Zira bu durum, halifenin üzerindeki Fâtûmî ve Büveyhî baskılarını kırabilmesi adına önemli bir adım olmuştur. Bu fırsatı iyi değerlendiren el-Kâdir, Gazneli Mahmûd'a *Yemînü'd-devle*, *Emînü'l-mille* ve *Nasîru emîri'l-mü'minîn* gibi önemli lakaplar tevcih etmiş, ayrıca hil'at, taç, bayrak ve saltanatını onayladığını bildiren bir menşûr göndermiştir (389/999)³⁶. Sonrasında Gazneli Mahmûd, Hindistan'a düzenlediği seferlerin neticelerini haber vermek adına sık sık Bağdâd'a elçi göndermiş ve halifeden tasdik menşûrları istemiştir.³⁷

el-Kâdir'in Mısır'daki rakibi Fâtûmî halifesi el-Hâkim Biemrillâh da Şiî siyaseti çerçevesinde Tahertî isimli elçisini Gazneli Mahmûd'a göndererek onu kendisine tâbi olmaya davet etmiştir. Ancak sultan bu davete icabet etmediği gibi gelen elçiyi de idam ettirmiştir. Ülkesinde Fâtûmîler ile haberleşen birçok kişiyi de öldürttüğü aktarılmaktadır. Sultan sonrasında da el-Kâdir'e bir mektup yollayarak gelişen olayları bildirmiştir (Zîlkade 403/Mayıs-Haziran 1013). Durumdan memnun olduğu anlaşılan halife de sultana *Nizâmü'd-dîn* ve *Nâsırü'l-Hakk* lakaplarını tevdi etmiştir.³⁸

el-Hâkim'in halefi ez-Zâhir Liî'zâzidînillâh (1021-1036) da 415/1024-25 yılında muhtemelen kendisine tâbi olmasını istediği Gazneli Mahmûd'a sunulmak üzere güzel bir hil'at ve değerli hediyeler göndermiştir. Ancak durumdan haberdar olan el-Kâdir Billâh, sultana bir mektup yollayıp kaygılarını bildirmiştir. Bunun üzerine

Yayımlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 123-124).

³⁶ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî (Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabîyye, 1999), 184; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî. *Tabakât-i Nâsirî*, kısmî çev. Erkan Göksu, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hâzremşâhlar* (Ankara: TTK, 2015), 31; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Târih-i güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, *Târih-i güzîde* (Ankara: TTK, 2018), 280; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ fî şireti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*, Gazneliler kısmının çev. Erkan Göksu, *Ravzatü's-safâ: Gazneliler (Mülûk-i Gazneviyye)*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 51-52; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi* (Ankara: TTK, 2007²), 16; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", 127; İhsan Arslan, "İlk Türk-İslâm Devletleri'nin Abbâsî Hilâfetiyle Münasebetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 100.

³⁷ Bk. Kök, "Gazneli Mahmut'la Abbâsî Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler", 117-126; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu*, 175-176.

³⁸ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ'*, 184; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/92; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/214; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/544; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/54; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 46-47.

sultan da ez-Zâhir'in hediyesini Bağdâd'a göndermiştir. Halife de Bâbü'n-Nübî'de³⁹ hil'ati yaktırmak suretiyle tepkisini göstermiştir.⁴⁰ Kaynaklarda ertesi yıl, 416/1025-26'da da Gazneli Mahmûd'un elçisinin, ez-Zâhir tarafından sultana gönderilen hediye, para ve hil'atlarla Bağdâd'a geldiği ve hil'atlerin Bâbü'n-Nübî'de yakılarak imha edildiği aktarılmaktadır.⁴¹ Yine bu dönemde Karahanlılar da el-Kâdir adına hutbe okutarak sikkelerinde ismini zikretmişlerdir ki Karahanlı hükümdarları arasında İlig Han Nasr, el-Kâdir'i metbû tanıyan ilk isimdir.⁴² Tüm bunlar göz önüne alındığında Gazneliler ve nispeten Karahanlılar, el-Kâdir'in Şiî Fâtımîlere karşı yürüttüğü Sünnî siyasetinin önemli destekçileri olmuştur. Bu iki Türk devleti nezdinde elde ettikleri itibar, Abbâsîlerin büyük oranda yitirdikleri saygınlıklarını yeniden kazanmaları adına oldukça önemlidir.

2.2. Büveyhîlere Karşı Tutumu

el-Kâdir Billâh, Fâtımîlerin yanı sıra Büveyhîlere karşı da bir mezhep politikası yürütmüştür. Nitekim askerî anlamda onlarla mücadele etmesi pek mümkün olmadığından Sünnî-Şiî çatışmasını lehine kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca zaman zaman Büveyhîlerin idarî tasarruflarına kadar karşı gelmiştir. Bu bağlamda 394/1003-4 yılında Bahâü'd-devle, Şiâ'ya mensup Şerîf er-Radî'nin babası Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyn b. Mûsâ el-Müsevî'yi kâdılkudât, Irak'taki Şiîlerin nakîbi, hac emîri ve mezâlîm mahkemesine başkan olarak tayin edip bunun için de Şîrâz'dan bir menşûr göndermesi üzerine el-Kâdir, Sünnî bir kâdılkudât yerine Şiî bir kâdılkudât atmasını kabul etmemiştir. Bununla birlikte adı geçen şahsın diğer görevlere tayinini tasdik etmiştir. Dolayısıyla da el-Müsevî kâdılkudâtlık görevine başlayamamıştır.⁴³ Özellikle kâdılkudâtlık görevine tayinin onaylanmaması, Sünnî siyaseti açısından oldukça önemlidir. Şiî bir

³⁹ Abbâsîler döneminde Bağdâd'ın doğu yakasında bulunan Dârü'l-Hilâfe'nin kapılarında biridir (Ramazan Şeşen, "Dârülhilâfe", *DİA*, c. VIII (1993), 539).

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/682; çev. *İslâm Tarihi*, IX/264; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/314; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII, 253; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/602; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/90.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/691; çev. *İslâm Tarihi*, IX/270; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/256.

⁴² Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (Ankara: TTK, 2002), 11.

⁴³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/461; çev. *İslâm Tarihi*, IX/149; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/142; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/504; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/30; es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 637; Mafizullah Kabir,

kâdılkudâtın, el-Kâdir'in politikaları açısından uygun düşmeyeceği muhakkaktı. Bununla birlikte el-Kâdir, Şîi Büveyhî karşıtı politikalarına karşın siyaset gereği Büveyhî emîri Bahâü'd-devle'nin kızı Sukîne ile bir evlilik yapmaktan da geri durmamıştır (2 Zilhicce 383/18 Ocak 994).⁴⁴

Bu dönemde Büveyhîlere karşı yürütülen politika çerçevesinde Sünnîler için ibadethanelerin inşa edildiği görülmektedir. Nitekim Bahâü'd-devle'nin veziri Ebû Nasr Bahâü'd-devle Sâbûr b. Erdeşîr (öl. 416/1025), 381/991 veya 383/993 yılında Şiilerin çoğunlukta olduğu Kerh Mahallesi'nde Dârü'l-ilim ismiyle bir kütüphane inşa ettirmiştir. "Hizânetü'l-kütüb", "Dârü'l-kütüb" ve "Dârü'l-kütübî'l-kadîme" isimleriyle de anılan bu müessesede 10.400 kitap bulunduğu belirtilmektedir. Şîi fakihlere vakfedilen bu kütüphane, önemli bir ilim merkezi olmuştur.⁴⁵ Bazı araştırmacıların iddiasına göre kütüphanenin Kerh'te ve muhtemelen Şiilere hizmet etmesi amacıyla inşa edildiğini düşünen el-Kâdir, karşı bir hareket olarak Ehl-i Sünnet inancına ve mensuplarına hizmet etmesi amacıyla Harbiyye Mahallesi'nde cuma namazlarının kılınacağı büyük bir camii inşa ettirmiştir.⁴⁶

Öte yandan el-Kâdir'in Şîa'ya mensup âlimlerle yakın ilişkiler kurduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin dönemin Şîi müfessir ve büyük şairlerinden biri olan Şerîf er-Radî, el-Kâdir için biri⁴⁷ halife olması münasebetiyle Ramazân 381/Kasım 991'de, diğeri de

The Buwayhid dynasty of Baghdad (334/946-447/1055), Calcutta: Iran Society, 1964, 197; K. V. Zetterstéén, "Kâdir Billah", *İA*, c. VI (1977), 49-50.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/366. Sukîne bt. Bahâü'd-devle, el-Kâdir Billâh'ın sarayına gidemeden vefat etmiştir (İbnü'l-Cevzî, aynı yer).

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/461; çev. *İslâm Tarihi*, IX/87; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/69; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 16; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/447; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XI/528; Ahmet Güner, "Sabûr b. Erdeşîr", *DİA*, c. XXXV (2008), 362.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/365; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/446; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XI/528; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/68; Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", 223.

⁴⁷ Kaside için bk. Şerîf er-Radî, *Divânü's-Şerîf er-Radî*, nşr. Mahmûd Mustafa Helâvî (Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1999), I/564-567. es-Süyûtî de kasidenin sadece ilk ve dördüncü musrasını vermektedir (*Târîhu'l-hulefâ'*, 634).

muhtemelen hilâfeti sırasında⁴⁸ olmak üzere iki kaside kaleme almıştır.⁴⁹

3. el-Kâdir Billâh'ın Mu'tezile'ye Yönelik Siyaseti

el-Kâdir Billâh, Şîa'nın yanı sıra Sünnî siyaseti çerçevesinde Mu'tezilîlere⁵⁰ de ciddi cephe almıştır. Nitekim kaleme aldığı *er-Risâletü'l-Kâdiriyye* isimli eserinde, Şîi ve Mu'tezilî düşünce karşısında Sünnîliği üstün kılmayı hedeflemiştir. Daha önce de belirttiği üzere eser, Ehl-i Hadîs'e yani Selef akîdesinin temel prensipleri ile Hanbelî mezhebinin bazı esaslarına göre hazırlanmıştır.⁵¹ Eserde sahâbe ile Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'in faziletleri⁵², *Kur'ân-ı Kerîm*'in mahlûk olduğuna inananlar ile Mu'tezilîlerin düşüncelerinin yanlış olduğu (hatta onların kâfir gösterildiği) ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu eser, cuma günleri Mehdî Camii'nde Ehl-i Hadîs taraftarlarınca ilim halkalarında okutulmuştur.⁵³ Halife, 408/1017-18 yılında da Mu'tezilî-Hanefî, Şîi ve Ehl-i Sünnet inancına muhalif diğer mezheplerin ileri gelen şahısların düşüncelerinden vazgeçerek tövbe etmelerini istemiştir. Onların Ehl-i Sünnet'e muhalif itikâdî konularla Mu'tezilî ve Râfizî hususlarda ders vermeleri ve

⁴⁸ Kaside için bk. Şerîf er-Radî, *Dîvânü's-Şerîf er-Radî*, II/493-494.

⁴⁹ Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", 127; Mustafa Özel, "Şerîf er-Radî", *DİA*, c. XXXIX (2010), 4.

⁵⁰ VIII. yüzyılın başlarından İslâm dünyasında ortaya çıkan Mu'tezile, İslâm itikadî meselelerinde akla ve iradeye öncelik veren bir kelâm mezhebidir. Bugün müntesipleri bulunmayan mezkûr mezhep, pek çok İslâmî fırkaya tesir etmiştir (Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 351-350; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, c. XXXI (2020), 391-401).

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/354; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, I/325; Arıkan, "Nizâmülmülk'ün Eş'arilere Destekleri ve Diğer Sünnîlerle İlişkileri", 42.

⁵² Ömer b. Abdülazîz (717-720), Emevîlerin saltanat uygulamalarını sona erdirmiş; idarî, ekonomik ve sosyal alanlarda da Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarını sürdürmüştür. Bu nedenle de Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi olarak kabul edilmektedir (İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *DİA*, c. XXXIV (2007), 53).

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/354; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, I/325; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/378; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/438; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XI/523; a.mlf., *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I/365; İbn Tağrıberdî, *Mevridü'l-letâfe fi men veliyye's-saltana ve'l-hilâfe*, thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz Ahmed (Kahire: Vizâretü's-Sekâfe el-Hey'etü'l-Amme, 1997), I/206-207; es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 634; ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahoâli enfesi nefis*, (Beyrut: Mü'essesetu Şa'bân, t.y.), II/356; Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları ve *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadî)*", 86.

münâzara yapımları yasaklanmış, buna uymayanlar ise sürgün edilerek cezalandırılmıştır. Halifenin talebi üzerine söz konusu mezheplere mensup kişiler de tövbe ederek Sünnîliğe muhalefet etmeyeceklerini hem sözlü hem de yazılı olarak beyan etmişlerdir⁵⁴. Ertesi yıl 17 Muharrem 409/5 Haziran 1018'de hilâfet sarayında yapılan bir toplantıda Ehl-i Sünnet'e dair bir kitaptan pasajlar okunmuştur. Bu pasajların arasında "Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyen kişi kâfirdir ve kanı helaldir." ibaresi yer almaktaydı.⁵⁵ Söz konusu ibareden anlaşıldığı üzere Mu'tezilî düşünceye karşı yürütülen siyaset her geçen gün şiddetini arttırarak devam etmiştir.

el-Kâdir, 420/1029'da ardı ardına toplantılar düzenleyerek Şîî ve Mu'tezilî düşünceye karşı ilmî faaliyetlerde bulunmayı sürdürmüştür. Halife ilk olarak Şabân 420/Ağustos-Eylül 1029'da hilâfet sarayında eşrâf, kâdılar, fakihler ve şahitleri bir araya getirerek onlara kendisinin derlediği kitabı okutmuştur. Söz konusu kitapta vazlar, Ehl-i Sünnet mezheplerinin detaylı açıklamaları, Mu'tezile ile Ehl-i Bid'at olarak düşünülen kişilere karşı reddiyeler, *Kur'ân-ı Kerîm*'in mahlûk olduğunu düşünenlerin fâsıklığı, Bişr el-Merrişî ile Abdülaziz b. Yahyâ el-Kettânî arasındaki münâzaralar, sonuç kısmında öğütler, iyiliği emretme ve kötülükten vazgeçirme (*el-emir bi'l-ma'rûf ve'n-nehîy ani'l-münker*)⁵⁶ ve Hz. Peygamber ile sahâbeye dair çokça haberler bulunmaktaydı. Halifenin bu eserinin de daha önce hazırladığı *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (İtikâdü'l-Kâdirî)* ile benzer içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

20 Ramazân 420/2 Ekim 1029'da hilâfet sarayında yeni bir toplantı düzenlenmiştir. Yine halifenin derlediği kitap, eşrâf, kâdılar, fakihler, şahitler, vâizler ve zâhidlerden oluşan başka bir gruba Ebü'l-Hasan b. Hâcib en-Nu'mân tarafından okunmuştur. Kitabın muhteva olarak daha önce okunan ile aynı olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/125; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/649; çev. *İslâm Tarihi*, IX/238; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/264; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/574; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/73.

⁵⁵ el-Azîmî, *Târîhu Haleb*, thk. İbrâhîm Za'rûr (Dımaşk: y.y., 1984), 324; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/128; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/269; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/29; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/576; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/73-74.

⁵⁶ İyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmek (*el-emir bi'l-ma'rûf ve'n-nehîy ani'l-münker*) amacıyla yürütülen faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir terimdir. Bilgi için bk. Mustafa Çağrırcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, c. XI (1995), 138-141.

Toplantının sonunda dinleyicilerden metnin içeriğini onayladıklarına dair yazılı beyanat alınmıştır.⁵⁷

Son olarak 1 Zilkade 420/11 Kasım 1029'da hilâfet sarayında kâdılar, fakihler, şahitler, vâizler ve zâhidlerin katıldığı bir toplantı daha tertip edilmiştir. Burada da halife tarafından derlenen, önceki metinlerle benzer içeriğe sahip, muhtevasında iyiliği emretme ve kötülükten vazgeçirme, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve sahâbenin faziletleri, nasihatler, mev'izalar, Basralıların görüşlerinin açıklamaları, Ehl-i Bid'at'a reddiyeler, Bişr el-Merrisî ile Abdülaziz b. Yahyâ el-Kettânî arasındaki münâzaralar ve *Kur'ân-ı Kerîm*'in mahlûk olduğunu iddia edenlerin fâsıklığının vurgulandığı bir bildiri okunmuştur. Sonrasında toplantıda bulunanlardan metnin içeriğine katıldıklarına dair yazılı bir belge alınmıştır. Ayrıca Şîî hatipler azledilerek yerlerine Sünnî hatipler tayin edilmiştir.⁵⁸

Bu dönemde Mu'tezile karşıtlığının bir başka göstergesi de Ebû Abdullah es-Saymerî'den tövbe etmesinin istenmesidir. Rebûlâhîr 417/Mayıs-Haziran 1026'da Kâdılkudât Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed İbn Ebi's-Şevârib'in huzurunda şahitlik yapması için öncelikle ona atfedilen Mu'tezilîlikten dolayı tövbe etmesi istenmiş, es-Saymerî de bunu yerine getirdikten sonra şahitlik edebilmiştir.⁵⁹

4. el-Kâdir Billâh'ın Sünnî Siyaseti

el-Kâdir Billâh, Büveyhî iktidarı ile Bağdâd'da güçlenen Şîa'nın etkinliğini kırmak ve Sünnîliği üstün kılmak amacıyla öncelikle ilmî çalışmaları teşvik etmiştir. Dört büyük fıkıh mezhebinin otoritelerinden birer muhtasar fıkıh kitabı kaleme almalarını istemiştir. Bu doğrultuda Şâfiî âlim el-Mâverdî *el-İknâ'*⁶⁰ ve Irak'taki Hanefîlerin reisi Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî *el-Muhtasar*⁶¹ isimli eserleri; Mâlikî

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/197-198; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/268; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/626; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/104.

⁵⁸ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/268; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/626; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/104-105; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", 128.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/176; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/258-259; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/610; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/94.

⁶⁰ *el-İknâ' fi'l-fikhi's-Şâfiî*, nşr. Hıdır Muhammed Hıdır (Kuveyt: Dârü'l-Urube), 1982.

⁶¹ Yâkût el-Hamevî, ismini vermeksizin müellifin muhtasar türde bir eser kaleme aldığını belirtmektedir (*Mu'cemu'l-udebâ'*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), V/1956). Söz konusu muhtasar, Hanefîliğin en çok güvenilen temel eserlerinden biri olup *el-Muhtasar* ismiyle meşhurdur. Eserin neşri için

âlim Kâdı Ebü'l-Muhammed Abdülvehhâb b. Muhammed b. Nasr da bir muhtasar⁶² eser kaleme alarak el-Kâdir'e takdim etmişlerdir. Halife, bunlardan *el-İknâ'* isimli eseri çok beğenmiştir.⁶³ Yâkût el-Hamevî'nin kaydına göre Hanbelî fıkhuına dair bir eser ise kaleme alınmamıştır.⁶⁴ Bunun nedeni bilinmemekle birlikte Hanbelî fıkhuının ilk klasik metni olarak kabul gören Ebü'l-Kâsım el-Hirakî (öl. 334/946) tarafından yazılan *el-Muhtasar* isimli eserin⁶⁵ mevcudiyetinden dolayı Hanbelîler muhtasar bir eser hazırlamamış olabilir. Esasen bu dönemde Hanbelî mezhebinin önde gelen isimlerinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın Bağdâd'da ikamet etmesine rağmen niçin eser kaleme almadığı bilinmemektedir. Burada halifenin Sünnî mezhepler arasında ayırım yapmadan istekte bulunması dikkate şayandır. Şîa'ya karşı küçük gruplar hâlinde mücadele etmek yerine

bk. *el-Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997); çev. Soner Duman - Osman Güman, *Muhtasarü'l-Kudûrî* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015). Ayrıca muhtelif neşir ve tercümeleleri de bulunmaktadır. Bk. Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI (2020), 65-66.

⁶² Yâkût el-Hamevî, müellifin ismini aktarmakla birlikte eserinin ismini zikretmeden muhtasar türde olduğunu bildirmektedir (*Mu'cemu'l-udebâ'*, V/1956). M. S. Küçükaşçı ise *el-Muhtasar* isimli bir eser kaleme aldığını aktarmaktadır ("Kâdir-Billâh", 127). Dönemin kaynaklarında söz konusu müellifin ismi geçmemektedir. Başta Hatîb el-Bağdâdî (*Târîhu Medîneti's-selâm*, XII/292) olmak üzere pek çok müellif, "Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî" isimli Mâlikî bir fakihten bahsetmektedirler ki bu kişi "Kâdı Abdülvehhâb" olarak tanınmaktadır. Yâkût el-Hamevî'nin kaydettiği isimle, aynı kişi olması muhtemel olmakla birlikte, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî'nin muhtasar bir eserinin olduğu zikredilmemektedir. Ancak Kâdı Abdülvehhâb'ın içeriklerinden hareketle muhtasar türde olduğu anlaşılan bazı eserleri bulunmaktadır: *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne, et-Telkîn fi'l-fikhi'l-Mâlikî* ve *'Uyûnü'l-mecâlis* (Ferhat Koca, "Kâdı Abdülvehhâb", *DİA*, c. XXIV (2001), 113-114). Eğer Yâkût el-Hamevî'nin bahsettiği âlim ile Kâdı Abdülvehhâb aynı kişi ise, mezkûr üç eserden birisinin el-Kâdir'e takdim edilmiş olmalıdır.

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, V/1956; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", 127-128; Cengiz Kallek, "Kudûrî", *DİA*, c. XXVI (2002), 321; a.mlf., "Mâverdî", *DİA*, c. XXVIII (2003), 185. Yâkût el-Hamevî, halifenin el-Mâverdî'nin eserini çok beğendiğini ve ona *Akdâü'l-kudât* lakabını verdiğini belirtmektedir. Ancak yine aynı müellif, daha önce söz konusu lakabın 429/1038 yılında verildiğini aktarmaktadır (*Mu'cemu'l-udebâ'*, V/1955) ki bu tarih, Halife el-Kâ'im Biemrillâh dönemine denk düşmektedir.

⁶⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, V/1956.

⁶⁵ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem: Hanbelî Mezhebi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 223.

Sünnîliği bir bütün ve birleştirici görerek topyekûn mücadeleyi teşvik etmek istemiş olabilir. Yine dönemin Şâfiî-Mu'tezilî âlimlerinden Kâdı Ebû'l-Hasan Ali b. Sa'îd el-İstahrî tarafından el-Kâdir Billâh için Bâtınîliğe reddiye olarak *er-Reddu 'ale'l-Bâtıniyye* isimli bir eser kaleme alınmıştır. Eseri beğendiği anlaşılan halife, müellife çok kıymetli hediyeler vermiştir.⁶⁶

el-Kâdir Billâh'ın kâdılkudât makamında yaptığı bir değişiklik nedeniyle Hanefîler ile Şâfiîler karşı karşıya gelmişlerdir. Zira Abbâsîler döneminde Bağdâd'da kâdılkudâtlık görevine genellikle Hanefî mezhebine mensup fakihler atanmaktaydı.⁶⁷ Bu durum, Abbâsîlerin resmî mezhebinin Hanefîlik olduğu düşüncesini beraberinde getirirse de farklı mezheplere mensup kişilerin de bu makama tayin edildiği görülmektedir.⁶⁸ İlk kâdılkudât Ebû Yûsuf'un Hanefî mezhebine mensup olması ve devamında 150 yıl boyunca da Hanefîlerin bu göreve atanması⁶⁹ muhtemelen bunun bir geleneğe dönüşmesini sağlamıştır. X. yüzyılın ikinci yarısından yani Büveyhîler döneminden itibaren Şâfiî, Mâlikî ve Zâhirî mensupları da bu göreve tayin edilmişlerdir.⁷⁰ el-Kâdir de yine Hanefîlerin bu makama atanma geleneğine uyarak 396/1005-6 yılında İbnü'l-Ekfânî isimle tanınan Hanefî fakih Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Esedî'yi (öl. 405/1014) kâdılkudâtlığa atamıştır. Esasen el-Ekfânî, önce Medînetü'l-Mansûr, sonra Bâbü't-Tâk Mahallesi ve daha sonra Sûku's-Sülâsâ Mahallesi kâdıllıklarına tayin edilmişti. Mezkûr bölgelerin kâdıllıklarını yürüttüğü sırada 396/1005-6 yılında bu kez Bağdâd kâdılkudâtlığı uhdesine verilmiştir.⁷¹ 401/1010-11 yılına gelindiğinde ise Şâfiî fakih Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin etkisiyle Dârü'l-Hilâfe bölgesine İbnü'l-Ekfânî'nin nâibi olarak Şâfiî

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, XIII/385; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/594; çev. *İslâm Tarihi*, IX/196; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/227; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV/554; çev. *Büyük İslâm Tarihi*, XII/61.

⁶⁷ Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, c. XVI (1997), 5.

⁶⁸ Bk. Yavuz Selim Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-kudâtlık*. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 115-177.

⁶⁹ Özen, "Kadılkudât", *DİA*, c. XXIV (2001), 81; Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-kudâtlık*, 96-97.

⁷⁰ Biyografileri için bk. Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-kudâtlık*, 144-146, 150-151.

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, XI/371; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/49, 107; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/233; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII/234.

fakih Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mâverdü (öl. ?)⁷² atanmıştır⁷³. Fakat İbnü'l-Ekfânî, kendisinin Hanefî, Ebü'l-Abbâs el-Mâverdü'nin Şâfiî mensubu, Irak'ta Hanefî kâdılarının görevlendirilmesinin münasip olduğunu ve nâib olarak Hanefî bir şahıs istediğini belirterek bu tayini kabul etmemiştir. Bu itiraza rağmen el-Kâdir, Ebü'l-Abbâs el-Mâverdü'nin atama tevkî'ini çıkartmıştır. İbnü'l-Ekfânî de bu atamaya tepki göstererek törene katılmamıştır. Bunun üzerine Ebû Hâmid el-İsferâyînî, halifeye bir mektupla mevcut kâdilkudâtın onun emrine muhalefet ve düşüncesine itiraz ettiğini ayrıca kendisine itaatten çıktığını bildirmiştir. Halife de bu duruma sinirlenerek Ebü'l-Abbâs el-Mâverdü'nin kâdı nâibliği yerine bizzat Bağdâd kâdilkudâtlığa atadığını bildiren tevkî'ini kaleme almıştır. Diğer taraftan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre Ebû Hâmid el-İsferâyînî bir mektup kaleme alarak Sultan Gazneli Mahmûd'a halifenin Hanefîlerden memnun olmadığını, onları görevlerinden uzaklaştırdığını ve kâdılığın Şâfiîlere geçtiğini haber vermiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Hanefî mezhebine mensup Gazneli Mahmûd'un bu duruma çok şaşırıldığını aktarmakta⁷⁴ fakat sultanın mektuba cevap verip vermediğine dair herhangi bir bilgi zikretmemektedir. Eğer söz konusu mektup sahih ise, kendisi de Şâfiî mezhebinden olan el-İsferâyînî'nin durumu Gazneli Mahmûd'a neden bildirdiğini anlamak güçtür.

Bu arada Hanefîler ile Şâfiîler de karşı karşıya gelmiştir. Bağdâd halkı, Şiî fakih er-Radî el-Mûsevî, Hanefî fakih Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ve İbnü'l-Ekfânî'nin aralarında bulunduğu Hanefîler ve el-İsferâyînî, İbn Hâcib en-Nu'mân ve Ebü'l-Abbâs el-Mâverdü gibi isimlerin olduğu Şâfiîler şeklinde iki

⁷² Bu olaydaki el-Mâverdü, meşhur Şâfiî âlim Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdü (öl. 450/1058) ile karıştırılmamalıdır. Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, es-Subkî gibi müelliflerin eserleri başta olmak üzere birçok kaynak eser taranmasına rağmen Ebü'l-Abbâs el-Mâverdü hakkında malumata ulaşılamamıştır.

⁷³ Söz konusu olayın anlatımın farklı bir versiyonu daha bulunmaktadır. Bk. el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), IV/150; Ahmed Teymûr Paşa, *Nazra târîhiyye fi hudûli'l-mezâhibi'l-fikhiyyeti'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kâdirî, 1990), 52; Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", 5; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009²), 253-254.

⁷⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/190.

gruba ayrılmıştır. Mezkûr gruplar arasında çatışma meydana gelmiştir. Nihayetinde el-Kâdir Billâh'ın Ebü'l-Abbâs el-Mâverdî'yi kâdilkudâtlıktan azledip İbnü'l-Ekfânî'yi eski görevine iade etmesiyle de olaylar sona ermiştir.⁷⁵

İbnü'l-Ekfânî'nin 405/1014 yılında vefatından sonra Bağdâd kâdilkudâtlığına Hanefî mezhebine mensup İbn Ebî's-Şevârib ailesinden Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Abdullah (öl. 417/1026) tayin edilmiştir. Mezkûr aileden bu göreve atanan son kişi olan Ebü'l-Hasan Ahmed, hayatının sonuna kadar vazifesini idame ettirmiştir.⁷⁶ el-Kâdir, Ebü'l-Hasan Ahmed'in vefatından (417/1026) sonra bu aileden hiç kimseyi kâdilkudâtlığa tayin etmemiştir⁷⁷. Zilkade 420/Kasım-Aralık 1029'da ise İbn Mâkûlâ ismiyle marûf Şâfiî fakih Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ali el-İclî el-Cerbâzükânî kâdilkudâtlığa tayin edilmiştir.⁷⁸ İbn Mâkûlâ, 422/1031 yılında halife olan el-Kâ'im Biemrillâh tarafından da görevinde bırakılmış ve 447/1055 yılında vefat edinceye kadar 27 yıl boyunca vazifesini sürdürmüştür.⁷⁹

el-Kâdir'in Hanbelî-Selefi olduğu yönünde açık ifadeler olmakla birlikte Şâfiî ve Mâlikî âlimlerle yakın münasebetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şâfiî âlim Ebû Hâmid el-İsferâyînî ile benzer bir ilişki kurmuş ve ona büyük bir hayranlık duymuştur⁸⁰. Hatta daha önce de zikredildiği üzere onun etkisiyle Hanefî mezhebine mensup Bağdâd kâdilkudâtı İbnü'l-Ekfânî'yi görevden almış, yerine Şâfiî fakih Ebü'l-Abbâs el-Mâverdî'yi atamıştı. Yine zikredildiği üzere Mâlikî-Eş'arî âlim Ebû Bekr el-Bâkillânî, halife tarafından Bü-

⁷⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/190. Bu dönemde iki mezhep arasında kâdilkudât ataması mevzusundan kaynaklanan mücadele, yaklaşık iki asır sonra Memlûkler tarafından dört Sünnî mezhepten de kâdilkudât atamak suretiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bk. Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dimaşk Kâdilkudâtları (1266-1382)* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 34-42.

⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/176-178; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII/22; Nadir Özkuyumcu, "İbn Ebü's-Şevârib", *DİA*, c. XIX (1999), 474.

⁷⁷ Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdî'l-kudâtlık*, 153.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/727; çev. *İslâm Tarihi*, IX/303; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XVIII/353; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXX/147.

⁷⁹ Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdî'l-kudâtlık*, 153-154.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/70-71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/569; çev. *İslâm Tarihi*, IX/178.

veyhîlerle ilişkilerinden elçi olarak görevlendirilmiş, kezâ âlim kalemeye aldığı *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr* isimli eserler el-Kâdir'in Fâtımî karşıtı politikasına destek vermiştir.

Son olarak bu dönemde Abbâsîlerin nakîbliği (*nakîbü'l-Abbâsiyyîn*) görevi Hanefîlerin elinde bulunduğunu ve görevin sözü konusu mezhebe mensup ez-Zeynebî ailesi tarafından yürütüldüğünü görmekteyiz. Mezkûr görev, sırasıyla Ebü'l-Kâsım Ali b. Ebî Temmâm ez-Zeynebî ve oğlu Şerîf Ebü'l-Hasan Muhammed ez-Zeynebî tarafından ifa edilmiştir.⁸¹

Sonuç

Büveyhîlerin X. yüzyılın sonlarına doğru taht mücadeleleri ile zayıflamaya başlamaları, Abbâsîler adına olumlu bir gelişmeydi. el-Kâdir Billâh'a kadar muktedir Büveyhî emîrleri karşısında hilâfet sarayına sıkışıp kalan Abbâsî hilâfeti, mezkûr halife ile tekrardan bir yükselişe geçmek için arayışa girmiştir. Ancak siyasî, askerî, idarî vs. güçten yoksun olması el-Kâdir'i farklı bir sahadan mücadeleye yönlendirmiştir. Büveyhîlere karşı çok fazla sivrilmediği anlaşılan el-Kâdir'in, Fâtımîlere yönelik, Şiî karşıtı politikasını hutbe ve sikke üzerine inşa etmiştir. Dönemin devletleri ve mahallî hâkimlerinin hutbe ve sikkelerde kendi ismine yer vermesine büyük önem göstermiştir. Zira ismen de olsa bu yolla hem kendisine bağlı bölgeleri arttırarak güç elde edecek hem de Fâtımîlere karşı nüfuz mücadelesi verecekti. Sünnî hükümdarlar içerisinde el-Kâdir'in en büyük destekçisi de Gazneli Mahmûd olmuştur.

Abbâsîlerin Fâtımî karşıtı politikası, el-Kâdir döneminde propaganda şeklinde bir hâl almıştır. Nitekim halife tertip ettiği toplantı ile rakiplerinin Hz. Fâtıma'nın soyundan olmadığı yönünde bir bildiri yayımlatmıştır. Aynı şekilde el-Kâ'im ve el-Müstazhir Billâh gibi halifeler de benzer siyaseti sürdürmüşlerdir.

el-Kâdir döneminde Bağdâd'da sık sık Sünnî-Şiî çatışmaları yaşanmıştır. Büveyhî iktidarının desteğini arkasına alan Şiîler ve onlara boyun eğmek istemeyen Sünnîler yoğun olarak fizikî çatışmalara girmektedirler. Özellikle Hanbelîler olmak üzere Sünnîlerin el-Kâdir tarafından desteklendiğine dair açık kayıtlara rastlanmaktadır. Hanbelîlerin Bağdâd'da Şiîlere karşı fizikî müca-

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/370-371; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII/465; çev. *İslâm Tarihi*, IX/90.

delede ön planda yer almaları, el-Kâdir tarafından desteklenmelerini sağlamıştır. Her ne kadar kaynaklarda doğrudan Hanbelîlerin Şîîlerle mücadele ettiği belirtilmese de olaylarda yer alan mahallelerin -örneğin Bâbü'l-Basra, Bâbü'l-Ezec ve Nehrû'l-Kallâh'ın- mezhebî kimliklerinin bilinmesinden hareketle bu sonuca ulaşılabilir. Çatışmaların muhatabı Şîîler ise ağırlıklı olarak Kerh Mahallesi'nde mukim İmâmiyye Şîası'na mensuptur. Hanbelîlerin Şîîlere yönelik sert tutumları, el-Kâdir tarafından mezkûr Sünnî grubun desteklenmesine de olanak sağlamıştır. Halife, bu tutumunda onların da kendisini desteklemesini ve Şîî Büveyhî iktidarından kurtulmayı amaçlamış olmalıdır. Tahakkümü altında olduğu Büveyhîlere karşı açtıktan mücadele edemeyeceğinden bu yolla zayıf Büveyhî idaresini tamamen ortadan kaldırmayı hedeflediği söylenebilir.

Değerlendirme/ Review	Çift taraflı kör hakemlik, dış bağımsız / <i>Double-blind, external independent.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	Bu makale, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora programında Prof. Dr. Aydın Usta danışmanlığında yürütülen <i>Selçuklular Döneminde Bağdâd'da Mezhep Mücadeleleri (1055-1152)</i> isimli doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur / <i>This article is a revised version of a part of the doctoral dissertation entitled Sectarian Struggles in Baghdad in the Seljuk Period (1055-1152), conducted under the supervision of Prof. Dr. Aydın Usta at Mimar Sinan Fine Arts University Institute of Social Sciences, Department of History.</i> <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	dergi@milelvenihal.org
Çıkar Çatışması / <i>Conflict of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / <i>The Author declares that there is no conflict of interest</i>
Finansman / Grant Support	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>

Kaynakça

- Ahmed Teymûr Paşa. *Nazra târihiyye fî hudûli'l-mezâhibi'l-fikhiyyeti'l-erba'a*. Beyrut: Dârü'l-Kâdirî, 1990.
- Alâü'd-dîn Atâ Melik el-Cüveynî. *Târîh-i cihângüşâ*. Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2013.
- Arıkan, Adem. "Nizâmülmülk'ün Eş'arilere Destekleri ve Diğer Sünnîlerle İlişkileri". *İslâmî İlimler Dergisi* 6/6 (2011): 39-63.
- Arslan, İhsan. "İlk Türk-İslâm Devletleri'nin Abbâsî Hilâfetiyle Münasebetleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013): 93-106.
- Avcı, Casim. "Medâin". *DİA*. c. XXVIII (2003): 289-291.
- el-Azîmî. *Târîhu Haleb*. Thk. İbrâhîm Za'rûr. Dimaşk: y.y., 1984.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *DİA*. c. XVI (1997): 1-21.
- Bilge, Mustafa L.. "Yemâme". *DİA*. c. XLIII (2013): 399-400.
- Bozkuş, Metin. *Büveyhîler ve Şîlik*. Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003.
- Brett, Michael. *Fâtîmî İmparatorluğu: Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*. Çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Bulut, Zübeyir. "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017): 84-110.
- Çağrı, Mustafa. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". *DİA*. c. XI (1995): 138-141.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *DİA*. c. XXXI (2020): 391-401.
- Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: TTK, 2018.
- ed-Diyârbekrî. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefsi*. 2 c., Beyrut: Mü'essesetu Şa'bân, t.y.
- Duygun Yaman, Gülhan. "et-Tâi'-Lillâh ve Büveyhîler." Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Ebü Ali el-Muhassin et-Tenûhî. *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkere*. 8 c., thk. Abbûd eş-Şalecî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995².
- Ebü İshâk eş-Şîrâzî. *Tabakâtü'l-fukahâ*. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü'r-Râidî'l-Arabî, 1981².
- Ebü'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. 2 c., Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK, 1999³.
- Ebü'l-Fidâ. *Târîhu Ebî'l-Fidâ: el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. 2 c., thk. Mahmûd Deyyûb. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK, 2002.
- Genç, Süleyman. "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti". *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2004): 219-243.
- Gençtürk, Cihan. *Büveyhîler (934-1056)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Göl, Yavuz Selim. "Abbâsîler Döneminde Kâdirî-kudâtılık." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkılânî". *DİA*. c. IV (1991): 531-535.

- Gültekin, Hikmet. "Şîû Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2016): 133-156.
- Güner, Ahmet. "Sabûr b. Erdeşîr". *DİA*. c. XXXV (2008): 362.
- _____. "Muizz, ddevle". *DİA*, c. XXXI (2020): 99-100.
- Hacıyev, Khanoghlan. *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî. *Târîh-i güzîde*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2018.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Medîneti's-selâm*. 17 c. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 c. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998.
- _____. *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*. 14 c. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- _____. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. 2 c. Thk. Abdülhafız Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2004.
- İbn Tağrîberdî. *Mevridü'l-letâfe fi men veliye's-saltana ve'l-hilâfe*. 2 c. Thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz Ahmed. Kahire: Vizâretü's-Sekâfe el-Hey'etü'l-Amme, 1997.
- İbnü'd-Devâdârî. *Kenzü'd-dürer ve câmi'ü'l-gurer*. 9 c. Thk. Selâhaddîn el-Müneccid vd. Kahire: Otto Harrassowitz, 1961.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. 19 c. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târîh*. 11 c. Thk. Abdüsselâm Tedmurî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 2012.
- _____. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*. 12 c. Çev. Abdülkerim Özeydin vd.. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbnü'l-İmrânî. *el-İnbâ' fi târîhi'l-hulefâ'*. Thk. Kâsım es-Sâmerrâi. Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1999.
- İbnü'l-Verdî. *Târîhu İbni'l-Verdî: Tetimmetü'l-muhtasar fi ahbâri'l-beşer*. 2 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî. *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*. 2 c. Thk. Muhyiddîn Ali Necîb. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Kabir, Mafizullah. *The Buwayhid dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*. Calcutta: Iran Society, 1964.
- Kâdî İyâz. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik*. 8 c. Thk. Sa'îd Ahmed A'râb. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1982.
- Kallek, Cengiz. "Kudûri". *DİA*. c. XXVI (2002): 321-322.
- _____. "Mâverdi". *DİA*. c. XXVIII (2003): 180-186.

- Kara, Seyfullah. Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *DİA*. c. XXXI (2020): 64-66.
- _____. "Kādî Abdülvehhâb". *DİA*. c. XXIV (2001): 113-114.
- _____. *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem: Hanbelî Mezhebi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Kök, Bahattin. "Gazneli Mahmut'la Abbasî Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler". *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (1998): 117-126.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. "Kâdir-Billâh". *DİA*. c. XXIV (2001): 127-128.
- el-Kudûrî. *el-Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*. Nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- _____. *Muhtasarü'l-Kudûrî*. Çev. Soner Duman - Osman Güman. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Le Strange, Guy. *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya): İslâm Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*. Çev. Adnan Eski-kurt - Cengiz Tomar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- el-Makrîzî. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. 4 c. Thk. Halil el-Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- el-Mâverdî. *el-İknâ' fi'l-fıkhi's-Şâfiî*. Nşr. Hıdır Muhammed Hıdır. Kuveyt: Dârü'l-Urube, 1982.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK, 2007².
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî. "Tabakât-i Nâsirî." Kısmî çev. Erkan Göksu. *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. Ankara: TTK, 2015.
- Mîrhând. "Ravzatü's-safâ fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ", *Gazneliler* kısmının çev. Erkan Göksu. *Ravzatü's-safâ: Gazneliler (Mülûk-i Gazneviyye)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Muhammed b. el-Muhtar eş-Şankî. *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şii İlişkileri*. Çev. İdris Çakmak, İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Özen, Şükrü. "Kadilkudât". *DİA*. c. XXIV (2001): 77-82.
- Özel, Mustafa. "Şerîf er-Radî". *DİA*. c. XXXIX (2010): 4-5.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *DİA*. c. XXXVIII (2010): 188-198.
- Özkuyumcu, Nadir. "İbn Ebü's-Şevârib". *DİA*. c. XIX (1999): 473-474.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-â'yân*. 23. c. Thk. Muhammed Enes el-Hinn - Kâmil Muhammed el-Herrât, Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013.
- es-Subkî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. 10 c. Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- es-Süyûtî. *Târîhu'l-hulefâ'*. Thk. Muhammed Gassân Nasûh Azkûl Hüseyinî. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 2013².

- eş-Şerîf er-Radî. *Dîvânü'ş-Şerîf er-Radî*. 2 c., nşr. Mahmûd Mustafa Helâvî. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1999.
- Şeşen, Ramazan. “Dârülhilâfe”. *DİA*. c. VIII (1993): 538-539.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-buldân*. 5 c. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- _____. *Mu'cemu'l-udebâ'*. 7 c. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Yalçın, Mehmet Fatih. *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtı (1266-1382)*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Ya'lâ el-Ferrâ. Kelâm”. *DİA*. c. X (1994): 256-258.
- Yurtalan, Betül. “Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkileri.” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Yiğit, İsmail. “Ömer b. Abdülaziz”. *DİA*. c. XXXIV (2007): 53-55.
- ez-Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. 53 c. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1993.
- Zetterstéen, K. V.. “Kâdir Billah”. *İA*. c. VI (1977): 49-50.
